

GANDHARSKA UMETNOST

I. HELENI U INDIJI

Umetnost Gandhare, to čudo Bude i Zevsa, boginje Parvati i Demetre, Apsare i Afrodite, Šive i Prometeja, najčudnije je čedo što ga je dala istorija ljudske umetnosti. Ona je plod sinteze uglavnom dve značajne klasične kulture starog veka: helenske i indijske.

Do najnovijeg doba nauka je malo što znala, te zato i slabo obraćala pažnju na dela tog čudnog spoja kultura: zapadne i istočne. Međutim, u poslednje vreme obraća se, s razlogom, sve veća pažnja ovom problemu, jer ceo niz oblika umetnosti budističkih zemalja: Kine, Japana i Koreje, vodi, posredno ili neposredno, svoje poreklo iz Gandhare.

Da bismo bili u stanju u potpunosti da shvatimo oblike kulture i umetnosti ove pokrajine, moramo se, bar u najkraćim potezima, pozabaviti uslovima koji su je oformili baš u takvom obliku, a ne u drugačijem. Zato ćemo reći nekoliko reči o njenom geografskom položaju, političkoj istoriji, etničkom sastavu i religijama koje su putem raznih osvajača plavile njeno tle.

Gandhara je starovekovno ime jedne neobično bogate pokrajine na zapadnoj obali reke Inda, a obuhvata dolinu Pešavara i današnje doline Svata, Bunara i Badžaura. Prijatnom klimom i konfiguracijom blagih brežuljaka, sa dolinama koje reke obilno navodnjavaju, pomalo podseća na Heladu, isključujući njene priobalske predele.

Istorijsko tkivo područja može se, bez mnogo preterivanja, uporediti s nekom apstraktnom slikom današnjice, bogatom bojama i oblicima, ali nerazumljivim i na izgled konfuznim. Gandhara, kao i Baktrija, bila je u najstarije doba pozornica Zaratustrinih ideja i možda samostalna država, sve do dolaska Međana. Prema nejasnim podacima iz Veda čini se da je Gandhara pripadala nekim indijskim plemenima, premda to nije istorijski potvrđeno kao tačno.

U najmlađe doba svoje istorije ova pokrajina je živela veoma primitivno, podeljena u plemena, koja su se poglavito bavila zemljoradnjom i stočarstvom. Prve podatke iz njene istorije imamo iz VI veka pre naše ere, kada je sačinjavala deo carstva persijskih Ahemenida. U IV v. pre naše ere Gandharu osvaja Aleksandar Veliki sa svojim Helenima. Čini se da su se oni ovde osećali kao u svojoj postojbini, jer su i posle propasti Aleksandrova carstva ostali.

Politička dominacija Indije nad Gandharom započinje osvajanjima Čandragupte Maurije i njegova unuka Ašoke, čija je vladavina

bila presudna za kulturu zemlje. Tokom II veka pre naše ere helenske dinastije su zauzele mesto Indije; krajem II i početkom I veka pre naše ere oblastima vlada helenski knez Menandar, a posle njega pokrajinu osvajaju Saka Satrapi ili Skiti, a u sledećem veku Parti. Najezda dinastije Kušana iz Baktrije, koji su zamenili Parte, neobično je značajna za afirmaciju budizma. U III veku naše ere Sasanidi su osvojili Gandharu, držali je pod svojom vlašću nepunih sto godina sve do renesanse nove dinastije Kušana, tzv. Kidara Kušana, za vreme kojih Gandhara doživljava svoje poslednje slavno doba, doba izvanrednog prosperiteta i cvetanja umetnosti i kulture. Ali, slava se naglo gasi: 465-e godine užasan nalet divljih hordi Belih Huna, noseći na svojim brzim atima oganj i mač, paleći i ubijajući gde god su projahali, uništili su za sva vremena jednu od najčudnijih kultura — kulturu Gandhare.

Etnički sastav Gandhare činio je najbogatiju mešavinu mnogih naroda: starosedelačkih plemena, Persijanaca, Indijaca, Helena iz Helade i onih iz Baktrije, Afganaca, Patana, Saka Satrapa, a bilo je i primesa mnogih manjih grupa i plemena. Najstarija skulptura govori nam o njihovu fizičkom izgledu. Bile su to većinom upadljivo visoke i dostojanstvene figure; mnogo podsećaju na današnje Patane, čak im je i odeća slična njihovoj. Vide se među njima i tipične helenske figure, a i indijske. U tome bogatom nizu skulptura primećuju se i neki drugi rasni elementi, među kojima se naročito ističe persijski.

U pogledu jezika preovladava neka vrsta indijskog prakrita. Pismo im je bilo persijsko, poznato pod imenom kharošti. To je jedna čudna modifikacija pisma haldejskog aramejskog jezika (haldejski ili istočni dijalekat aramaike), koji su Ahemenidi doneli u Gandharu. Međutim, pismo budističkih manuskripata bilo je brahmi, jedna vrsta indijsko-budističkog pisma. Ser Džon Maršal duhovito primećuje: „Gandhara je uzela svoj svakodnevni govor iz Indije a pismo sa Zapada“¹⁾.

„Sa ovakvom istorijom iza sebe, nije nikakvo čudo što je narod Gandhare bio sasvim kosmopolitski u pogledu svoje kulture i svojih shvatanja“²⁾, a ponajviše u etničkom i lingvističkom pogledu. Uopšte u svim pravcima bila je jasno izražena ova duboka i intimna fuzija divergentnih elemenata. Zato je teško snaći se u tom konglomeratu uticaja i oblika, još teže je razgraničiti raznorodne elemente, a dobiti bar donekle čist oblik domorodačke kulture sasvim je nemoguće.

Istorija religija u Gandhari nije manje burna i zamršena od političke istorije. Svaki osvajač donosio je svoje verovanje i svoju kulturu. O najstarijim oblicima verovanja nije ništa poznato. Prvo zvanično versko učenje bili su Zaratustrin Ahuramazda i Ahriman, koje su doneli Ahemenidi. Kako je hinduizam prodro u Gandharu neizvesno je. Istorijski je izvesno samo to da je neke njegove elemente doneo budizam i to u izmenjenom obliku. Nema vidnih tragova koji bi govorili o tome da je hinduizam bio zvanična državna religija u vreme vladavine Indijca Čandragupte I Maurije. Iako ga je bilo, nije isključeno

¹⁾ Sir John Marshall, *The Buddhist Art of Gandhara*, 2.

²⁾ Sir John Marshall, *The Buddhist Art of Gandhara*, 1.

da se utopio u budizam, koji je car Ašoka podario Gandhari u III veku pre naše ere, putem svojih mnogobrojnih misionara.

Kraljevi Kaniška i Khuviška dodali su tom blistavom skupu božanstava i ceo niz helenskih i iransko-helenskih elemenata iz bogate riznice svog neobičnog Panteona. Ta religija bila je neka vrsta helenizovanog Ahuramazde, gde mnoga božanstva upućuju na helenska. Njihova imena su na izopačenom helenskom jeziku. Tako na primer sunce se nazivalo Mioro, mesec Mao, a po svom karakteru i funkciji potsećaju na Heliosa i Selenu. Anafita, vavilonska Afrodita, zvala se u Gandhari Nana ili Nanaia. Egipat je pozajmio Sarapida i Hora, a Indija Šivu (nazvanog ovde Oesho) bogove rata Skandu, Kumaru, Visakha i Mahasenu. Dokaz za postojanje svih ovih božanstava u Gandhari jeste uglavnom novac, i to specijalno numizmatika novog Kušanskog carstva. Skulptura je u pogledu verskih ideologija daleko čistija i određenija. Ona, kao što ćemo kasnije videti, uglavnom pripada budizmu.

II. BUDIZAM U GANDHARI

Cvetanje budističke religije, a s njom u vezi i budističke kulture i umetnosti, zahvata vreme od III veka pre do III veka naše ere.

Prvi susret naroda Gandhare sa budizmom odigrao se zahvaljujući verskom žaru indijskog cara Ašoke Maurije u III veku pre naše ere. Tu je on poslao jednu od svojih diplomatsko-verskih misija da širi budizam, i pored toga što je deo pokrajine i politički pripadao indijskom carstvu. Kao svedok ovog vremena — kulturnog akta cara Ašoke — još i danas stoji ploča u steni kod mesta Šabhaz-Garha u dolini Pešavara, u koju je ugraviran XIV carev edikt. On sadrži 40 osnovnih principa budističke religije i etike. Ašoka je afirmirao i kult stupe, ili pogrebne mogile, u koju je bila zazidana neka relikvija Bude, jer u to prvo vreme, u doba ranog budizma, umetnost je operisala gotovo samo simbolima, dok je ljudska figura, specijalno u prikazu legendi iz života Šakjamunija, bila verskim kanonima zabranjena. Tako je stupa postala specifičan simbol budističke vere. Ašoka je podigao mnoge građevine ovog tipa svih veličina ne samo u matici Indiji, nego i u svim njenim dominionima i novoosvojenim krajevima. Najzad, stupa je bila vidna, materijalna manifestacija tzv. Šakja-verovanja. Drugi amblem budističke crkve bili su ediktini stubovi, koji su pored pisanih edikata (sličnog sadržaja kao i kod pomenute ploče u Šabhaz-Garhi) obilovali bogatim reljefnim panelima od kamena. Ašoka je za izradu svojih stubova dovodio poznate perso-helenske majstore, većinom iz helenizovane Baktrije. Taj Ašokin potez neobično je važan u pogledu kulturno umetničke istorije ovog dela sveta, jer dolazak umetnika predstavlja prvi značajniji dodir indijske i helenske kulture³⁾, a to su i prvi uticaji koje je dostojanstvena i

³⁾ Još stari indijski rukopis Assalayana Suttanta iz VI veka pre naše ere pominje zemlju i narod Jonjana, sanskritski Yavana. Prvo je značenje bilo helenski junak, a kasnije je obuhvatilo ceo narod. Asalajana sutanta priča o Jonjanima kao narodu koji ima samo dve društvene klase: Arja i Dasa, umesto 4 klase indijskog društva. Podatak je uzet iz knjige *2500 Years of Buddhism*, Chapter IX, by S. Dutte, 198.

mirna helenska umetnost izvršila na tradicionalno indijsko likovno stvaralaštvo.

Problem prodiranja budizma među helenske prinčeve u severo-zapadne delove Azije, predstavlja splet zamršenih hipoteza i naučnih nagađanja. Jer ne postoji ni jedno delo, ni pisano, ni umetničko iz vremena pre I veka pre naše ere koje potvrđuje postojanje budizma među helenskim življem ovog dela Azije.

Prvu pozitivnu informaciju u tome pravcu predstavlja jedna legenda iz inskripcije „Milindapanjha“ (Milindapañha), koja priča o kralju Menandru i budističkom mudracu Nagaseni, koji je kralja preveo u budizam. Ma koliko bili naučno skeptički u pogledu istinitosti toga podatka i detalja ovih legendi, istorija je potvrdila postojanje filozofa Nagasene, kralja Menandra i njegova prelaska u budizam.

Kralj Menandar je veoma zanimljiva istorijska figura koja je bila neobično popularna u Inda i ostala u dobroj i trajnoj uspomeni. Ne zna se tačno kada je živio, ali se čini kao sigurno da je to bio I vek pre naše ere. U njegovo vreme veliko Ašokino carstvo se rasipalo. Veoma mnoge maharadže otkidale su od nesposobnih naslednika svaki svoju, manju ili veću pokrajinu. Indo-helenski kralj Menandar (helenski Menandros, indijski Milinda) istakao se među mnogim helenskim knezovima severozapadne Indije i Afganistana, zauzeo je doline Pešavara i Kabula, Pendžab, Sindh, Kathiavar i zapadni deo pokrajine Utar Pradeš. Glavne podatke o ovom vladaru daje nam Plutarh, zatim Menandrov novac, sa svojom inskripcijom poznatom pod imenom — Basileus Soter Menandros — i najzad već pomenuti indijsko — budistički stari rukopis Milindapanjha. Plutarh i Milindapanjha govore da je Menandar rođen u selu Kalasi, a da mu je prestonica bila Sagal (ili Sangal). Obe u Baktriji. Bio je neobično učen. Poznate su bile njegove mnogobrojne ideološke diskusije, naročito one koje je vodio sa Nagasenom. Plutarh kaže da je kralj Menandar poginuo negde na bojnopolju. Novac koji je on kovao imao je amblem d h a r m a k a r e (točak), inače jedan od značajnijih simbola budizma. I Menandar je bio Helen iz Baktrije. Njegovo pristupanje budizmu svakako je imalo jake vojno političke razloge. — U to vreme dešava se u Indiji prva brahmanska reakcija na budizam. Kralj Pušjamitra Sungo vodio je čak i ratove protiv budističkih pokrajina. Tako je u istočnom Pendžabu njegova vojska razorila mnoge budističke manastire. Pokrajina Gandhara bila je u to vreme odana budističkoj ideji; to je kralj Menandar dobro shvatio, tako da je njegov prilazak budizmu bio neobično dobro primljen od osvojenih naroda tog dela Azije. S druge pak strane poznato je da su Heleni bili bez velikih predrasuda po pitanju religije i u tom pogledu neobično velikodušni. Osnova Budina učenja je etika, pogledi na probleme života logični, s punom afirmacijom slobodne volje i umerenosti. Ovo je bilo prihvatljivo za helenski duh uprkos izvesne melanholije i specifične tuge velikog učitelja, tuge koja je kod mnogih budista izazvala negaciju života, nasuprot naglašenoj, zdravoj životnoj radosti starih Helena i njihove afirmacije čoveka kao ideala realne egzistencije. Dokaz prihvatljivosti Budina učenja je pojava prelaska

u budizam celog niza helenskih prinčeva iz oblasti severozapadne Azije. Tako je, sve do osvajanja islama, budizam ovde bio snažna religija kod koje je poenta bio konkretni deo doktrine velikog filozofa, dok se mističnim adoracijama pridavao daleko manji značaj, nego što je to bio slučaj u drugim delovima budističkog sveta. Ovo će se najbolje i najjasnije odraziti na umetničkim delima iz toga doba, na delima koja su krasila sakralne građevine.

III. ALEKSANDAR VELIKI U AZIJI

Osvajanja Aleksandra Velikog i njegova kratkotrajna vladavina ovim krajevima, od ogromnog su značaja u kulturnom pogledu. Ovu činjenicu moraju priznati čak i najskeptičniji istoričari, koji su skloni da preценjuju avanturistički momenat u pobudama Aleksandrova osvajanja Azije, čak daleke Indije. Ali, na ovim mestu se nećemo, osvrtni na probleme koji okružuju Aleksandra kao istorisku, pa čak i filozofsku pojavu, nego ćemo baciti poentu na ono šta je on, u svom osvajачkom pohodu, doneo narodima Azije iz daleke Helade i Make-donije.

Još u toku najranije istorije Staroga veka postojao je izvestan kontakt među zemljama evropskog Sredozemlja, Egipta, Male Azije i daleke Indije, čak Kine. Tako ostaci materijalne kulture doline Inda (Mohendžo-daro i Harapi) iz vremena 5000-te godine pre n. e. pričaju nam da su ti prastari narodi imali žive trgovačke veze sa Egiptom, a kasnije i s ostalim delovima Bliskog Istoka. Ovim putem dolazilo je i do izvesnog kulturnog kontakta. Feničani su bili takođe rana etapa spone Istoka i Zapada. Spomen o dodiru indijske i helenske misli nailazimo još kod Herodota, u V veku pr. n. e. Zatim, prvi helenski filozofi došavši iz Mileta, donose sobom filozofiju koja je po svome duhu istočnjačka, u izvesnom smislu bliska Indijskoj.

Ali tek invazijom Aleksandra Velikog započinje ozbiljna i daleko čvršća razmena misli između Istoka i Zapada. Narodi su do toga vremena živeli prilično odvojeno; svaki narod u krugu svoje sopstvene tradicije. Aleksandar, čvrsto stupajući na čelu svojih falangi, donosi Aziji puni oblik misli Evrope, ceo jedan splet ideja i pogleda racionalističke, samosvesne Helade. Prolazeći zemljama Male Azije, Sirije, Egipta, Persije i Indije, on, kao draguljima, daruje te narode blagom celokupne tradicije: dorske, jonske i helenske kulture uopšte.

Do pojave Aristotela helenska filozofija prošla je kroz niz faza. Homer je svojim stvaralaštvom dao osnovni oblik shvatanja drevne Helade. Realnost, razumnost, harmonija, zdrav, jednostavan odnos prema životu — njegovim zahtevima, herojski ponos slobodnog čoveka, čoveka kao vrhovnog ideala fizičkog postojanja, i duboki osećaj privrženosti polisu, jedinoj ispravnoj, čak jedinoj mogućoj socijalnoj formi — sve su to bili ideali Homerova čoveka. Heleni su bili prvi u kulturnoj istoriji koji su pokušali da ostvare racionalan, razuman život, da utvrde principe razuma i reda u haosu primitivnih verovanja i shvatanja svoga doba. Analitičnost i kriticizam bile su ambicije misli

toga naroda. Na svim poljima kulturnog stvaralaštva oni su nastojali da čuvaju punu konkretnost i ostvare harmoniju, počev od običnog, svakodnevnog života, pa preko filosofije, sociologije, književnosti sve do umetnosti, koja je najvidniji, materijalni odraz tih stremljenja.

Odnos Helena prema religiji nije ni poniznost ni strahopoštovanje. To je religija svesne kombinacije razuma, vezana čvrsto za materijalni svet, za život i njegove konkretne potrebe. Obožavanje olimpskih bogova je odavanje priznanja snagama prirode. Nisu bogovi bili nepristupačni ideali; oni su bili samo savršenija ljudska bića, oslobođena starenja i smrti. Sva misterija verovanja svodi se na nerazumevanje prirodnih snaga. Tako Protagora, izražavajući misao sofista, kaže: „Ja ne znam da li bog postoji ili ne, niti znam šta je to priroda. Postoje mnogobrojne prepreke tome saznanju: oskudnost subjekata i kratak vek čovekova postojanja. . .“⁴⁾. Molitve Helena nisu zalazile u apstraktne sfere. Solon moli Muze: „... dajte mi dobru sreću i časnu reputaciju među ljudima“⁵⁾, a Plutarh „... O lepa Afrodito, skini s mene staračke godine!“⁶⁾. Nema u Helena religiozne opsesije, žara i agonije, svojstvenih indijskom duhu.

Vera u zagrobni život lišena je mistike. Za Helena „... pozornica života je samo zemlja. . . on svom strašću voli život. . . ne zna za nagrade i kazne na onome svetu. . . Had je mračno carstvo pokojnika. . . u kome duša kao utvara ili senka vegetira“⁷⁾. Heleni su se naprosto „igrali s verom u zagrobni život“⁸⁾.

Socijalan značaj helenske religije je ogroman. Ona je u izvesnom smislu bila podređena pojmu polisa, a prva briga bogova bila je čuvanje gradske države. U toj zajednici bilo je više političkih opresija nego religiozne persekucije. Deifikacija kao osobeni pojam nije bio prijemčiva doktrina za prosečnog Helena, isto kao ni razna mistična verovanja, koja su mu bila potpuno strana.

Helenska filosofija išla je istim putem, putem glorifikacije racionalizma. Bilo je i periodičnih, relativno kratkotrajnih faza misticizma, ali to su bili samo uzaludni, moglo bi se reći, avanturistički pokušaji, da se reše neki aktuelni, za taj stepen razvoja ljudskog uma nerešivi, naučni i životni problemi.

Filosofija Aristotelova čini, s jedne strane, sintezu vekovnih stremljenja u istoriji razvoja misli Helade. S druge strane, on širi njene poglede u pravcu kosmopolitizma i „navešćuje skori dolazak helezizma“⁹⁾. „Aristotel, osnivač duhovne ekumene, koji je vaseljenu filofsoski ujedinio u državu sa bogom kao vrhovnim rukoviodocem na čelu, mislio je i misao ne samo o političkom ujedinenju svijiu Helena

⁴⁾ Radhakrishnan S., *Eastern Religions and Western Thought*, Second Edition, Oxford University Press, London: Geoffrey Cumberlege, 67.

⁵⁾ Retorica 1360, citat je uzet iz navedenog dela S. Radakrišnana.

⁶⁾ Ibidem.

⁷⁾ D-r M. Đurić, *Istorija helenske književnosti* 74.

⁸⁾ Radhakrishnan, *Eastern Religions and Western Thought*.

⁹⁾ D-r Miloš Đurić, *Aleksandar Makedonski kao ekumenski kosmotvorac*, Živa Antika IV (1954), 1.

nego i o njihovoj vlasti nad ostalim narodima . . . Pripremao je ujedinjenje Helena time što je vaspitao Aleksandra. . . . Susret Aristotela s Aleksandrom bio je jedan od najvećih trenutaka u istoriji čovečanstva¹⁰. Međutim, ova dva čoveka su se u jednom pogledu sasvim razišli: dok je Aristotel delio ljude na Helene i varvare, Aleksandar je smatrao da razlika između Helena i varvara nije rasna, već moralna. Sebe je smatrao određenim, od strane bogova, da tu razliku izravna, donoseći nekulturnim narodima kulturu, da ih prosveti, zbriše rasne razlike, da misaono i politički ujedini zapadni i istočni svet. Zato se on trudio da upozna misao vodilju naroda koje je osvajao. Sam je ušao u suštinu persijske filosofije, a da bi dobio što jasniji uvid u indijsko shvatanje sveta i života, poslao je svog oficira Onesikrita u Taksilu, tada jedno od najčuvanijih žarišta nauke¹¹).

Aleksandar je kao sredstvo za sprovođenje svoje ekumenske politike izabrao ljubav i međusobno upoznavanje naroda, jer je smatrao da iz nepoznavanja proizilazi strah, iz straha mržnja, a iz mržnje preziranje. Njegova ženidba princezama Baktrije i Persije, kao i čuvena masovna svadba u Suzi, predstavlja realno uobličavanje ovih ideja. Njegov saradnik Diodor priča nam o Aleksandrovu zaveštanju. Tako on kaže da je ovaj u svome ekumenskom entusijazmu nastojao da ostvari homonoi-u putem transplantacije ljudi i žena u oba pravca: iz Azije u Evropu i obrnuto. Jednim malim delom to je i sprovedeno. Na ovaj način kulturno nasleđe Helade prodrlo je u Aziju (Persiju, Gandharu i Indiju), ali kultura tih krajeva uticala je na budući razvoj helenske filosofije i kulture uopšte. Posledice ekumenskog akta na umetnost izraziće se tek mnogo kasnije. Pozornica ove sinteze bila je Gandhara.

Videli smo da je Gandhara u vreme dolaska Aleksandra Velikog bila sastavni deo Darijeva carstva. Ne postoje nikakvi ostaci likovne umetnosti, a ni neki rukopisi koji bi nas informisali o oblicima kulture te pokrajine. Bilo kakve pretpostavke u tome pogledu bila bi samo nagađanja. Vojska Aleksandra Velikog ne samo da je potpuno osvojila Gandharu, nego je baš ovde ostavila najvidnijeg traga svog boravka, jer su mnogi Heleni i posle smrti Aleksandra Velikog ostali u plodnim ravnicama Pešavara.

Problem indijske kulture neobično je složen, jer su njeni elementi raznoliki i bogati. Jedno je jasno: oblike ove kulture stvorio je nativni karakter zemlje, njena blagotvorna a istovremeno nemilosrdna klima, zatim fauna i flora fantastično raznolika i bogata. U to drevno doba, u doba detinjstva ljudske istorije i proleća misli, svi ljudi su živeli nagoniski, prilagođavajući svoj život, navike i shvatanja prirodnim uslovima u kojima su živeli. Ti uslovi su u Indiji puni kontrasta: s jedne strane bogati i preobilni, a s druge razarački. Jer, setimo se samo najosnovnijeg: ako padne kiša, narod živi u obilju; ako jedne godine izostane, nastupa krajnja beda. Zato nije nikakvo čudo da je u Indiji

¹⁰) Ibidem, str. 4—5.

¹¹) Kasnije je taj oficir postao asket i dobio asketsko ime Kalan.

konkretno čvrsto spojeno s apstraktnim, racionalističko s fantastikom, magikom i fatalizmom, preobilje s bedom, asketizam s punim uživanjem života. Mnoge od ovih karakteristika (slobodno možemo reći većina) pripadale su još starosedeocima Dasima (Dravidima). Arijei su doneli u te krajeve prilično realno i zdravo poimanje života, što zaključujemo iz najranijih Veda. Kasnije, pod uticajem novog podneblja i nove sredine, donešena shvatanja polako su ustupila mesto novim oblicima misli nastalim spajanjem dveju kultura. U to najstarije vreme ponikli su izvesni osnovni principi shvatanja, koji su se pokazali neobično vitalnim, i koji su, uprkos raznovrsnosti indijskih naroda i naleta raznih uticaja sa strane, ostali da žive neizmenjeni puna tri milenijuma.

Indijska misao obiluje pre svega preteranostima; principi mere nisu bili cenjeni, iako je bilo pokušaja u tome pravcu (na primer Buda). Njihovi bogovi su ekstremno moćni, blagi ili nemilosrdni. Panteon je raznolik i bogat, a velik deo bogova je personifikacija apstrakcije. To je opet stvorilo bogatu simboliku, kojom su prožete sve umetnosti. od arhitekture do narodne pesme i igre. Još jedna veoma značajna karakteristika indijske kulture jeste erotika. Preobilje faune i flore afirmiralo je i visoko uzdiglo pojam plodnosti, kao jednog od velikih ideala nacije.

Periodična pojava monoteizma i materijalističke filosofije značile su „glavnu mogućnost za svjesno i nesvjesno opterećenje filofsokog toka misli od stalnog bujanja mitoloških naslaga“¹²⁾. U VI veku pre naše ere rađa se Buda sa svojom melanholičnom filosofijom života i idealističkom etikom, koja će biti osnov moralke sveg budističkog, a kasnije i hrišćanskog sveta kroz vekove. Buda je želeo na neki način da ublaži preteranosti u indijskoj misli propagirajući umereni asketizam, život bez preteranih želja i fizičkih stremljenja. Strogost budističkih principa izgleda nam neobična pojava za doba u kome je vladala razuzdanost i raskalašan život s preteranostima u svakom pravcu. „Res media“ bila je težnja Budina učenja. Njegov „Srednji put odlikuje se nedogmatskim liberalizmom, a osuđuje i preterano isposništvo kao štetno za slobodu duha i misli. U hindu-umetnosti nailazimo na vernu sliku cele varijacije najrazličitijih emocija naroda „koji je voleo zadovoljstvo života“¹³⁾, a u tekstovima rane budističke književnosti na živi kontrast: s jedne strane „suva hijeratična proza propovednika... a istovremeno ceo niz sinonima pomoću kojih je izražena bogata varijacija senzualnih zadovoljstava“¹⁴⁾. U ranoj budističkoj estetici vlada puritanizam, koji svoje ideje ilustruje putem simbola. Ne treba zaboraviti da je budizam nikao iz hinduizma, i zato je strogi asketizam bio veoma brzo zaboravljen, jer se hinduizam pokazao dovoljno snažnim da apsorbuje Budinu filosofiju.

¹²⁾ Č. Veljačić, *Filosofija Istočnih Naroda*, I, 129.

¹³⁾ Mulk Raj Anand, *The Hindu View of Art*, 25.

¹⁴⁾ Nehru, *Otkriće Indije*, 129.

Grubo uzevši filofska misao Indije u vreme izvazije Aleksandra Velikog kretala se uglavnom u tri pravca. Hinduizam je bio prilično zamoren napadima raznih materijalističkih pravaca. Budizam se rađao, jačao, postepeno osvajao misao indijskog naroda, očekujući svog velikog patrona — Ašoku Mauriju. Džainizam je okupljao u svoje krilo one ljude koji su sasvim prestali da veruju u život, opijajući se idealima samoubistva glađu. Ideje pune vere u čoveka i život, iako umornih, Aleksandrovih Helena, kao da se nisu čule ni kosnule razjedinjene, zamišljene i u spiritualnost povučene Indije.

A ipak našao se čovek koji će nešto primiti od makedonskog Ahileja. Čandragupta Maurija, zanesen Aleksandrovom genijalnošću, a i sam veliki kao ratnik, ujedinio Indiju čim se u Babilonu ugasi taj veliki, nedovršeni život. On će osvojiti i Gandharu i nametnuti joj brahmansku kulturu. Ali za kratko, toliko kratko da ta kultura, izgleda, nije uspeła da ostavi nikakva vidnog traga iza sebe. Ipak, verujemo, da je ona u dobroj meri pripremila teren budizmu, koji je, kao što znamo, nikao iz misaone tradicije Indije.

Ta tradicija, kao i misao Azije uopšte, bila je puna kontradikcija helenskoj misli. Dok su Heleni težili da odgonetnu svet oko sebe — Indijci svet u sebi. Realistička, naučna otkrića nisu dopuštala Helenima da se utapaju u osećajnosti. Put indijskih herojskog vodio je afirmaciji, preterane osećajnosti, koja je s vremena na vreme rađala punu negaciju života (Džainizam). Dok je Fidija slušao besede Anaksagorine, on je staloženo klesao u mramor jednostavan život. — Istovremeno indijski vajar, slušajući reči Džine ili Bude, rezao je kamen, tesao drvo, uobličavao glinu, utiskujući u to sav svoj fantastični svet, svet tradicije, svet erotike i misao omamljenu duhom Istoka.

Zabati helenskih hramova slika su harmonije, sveopšte euritmije sveta. I dok Miron determiniše harmoniju životnih snaga pune dinamike, a Poliklet zaustavlja život za kratak momenat da bi ga fiksirao, Fidija zaokružuje mase, dajući im akciju herojskog i titraj života, i dok Praksitelova umetnost „odaje pojavu neke vrste cerebralnog, senzualizma“¹⁵, a ljupkost i meka elegancija miluju njegove mramorne blago uzdrhtale površine, u isto to vreme indijski zabati kipte od nabujalosti isprepletane tropske vegetacije, a indijski vajar pun verske zanesenosti bori se da misao istakne iznad tela, da ugasi životne sokove utiskujući u svoja mnogobrojna naga tela dušu indijskog naroda. Ta duša je neobično složen organizam. Elementi iz kojih je ona sazdana toliko su mnogobrojni da je nemoguće odrediti odakle pojedini od njih vode poreklo. Helenski duh našao je tajnu harmonije i običan, realan, čovečanski smisao života — indijski večno uranja u nedokučive tajne svog još nedovoljno razvijenog uma. Helenski racionalni duh, koji tako iznenada utiče u tu bujicu, suviše je određeno obojen da bi mogao biti izgubljen u bojama koje ga plave.

Heleni su u umetnosti našli arhitektonski oblik celine, otkrili zakone proporcije i u njih sputali ceo bujni svet pokreta, emocija,

¹⁵) Elie Faure, *Povijest umjetnosti*, I *Antička umjetnost*, 123.

života, i sve to podredili striktnim planovima mramorne mase. — Indijci udahnuju duhovni život kamenu, stavljajući ga u živi, gotovo fantastičan pokret, ne vodeći mnogo računa o harmoniji piktoralnih i arhitektonskih planova.

Helensko je vajarstvo „najčovečanskija divinizacija prirodnih i moralnih zakona“¹⁶⁾, (oni kao da poseduju instinkt harmonije) — indijska umetnost je osećanje materijalne neograničenosti, gde se duša otima iz zagrljaja granita.

Helenske žene od mramora su „sentimentalni amblem spokojne vedrine“¹⁷⁾, umerenosti, atletske lepote, prikrivene energije, realističkog poimanja života i bogova. — Indijske su oličenja dalekih, čarobnih bića iz bajki, razmaženih robinja; blistave i nagizdane poput tropskih ptica. Neiscrpu nežnost odaju njihovi gipki udovi, tanki, dugi, nemirni prsti, a oči, istovremeno nasmešene i tužne, pričaju nam, tako slikovito, o svojoj čudnoj zemlji: o njenom bogatstvu i bedi, o okrutnom suncu, o monsunima, pričaju nam o fatalizmu svog života, o bogatim, nestvarnim snovima, o duši i njenoj večnoj težnji da se izviče iz ropskog zagrljaja požudnog tela, tela bezazlenog kao mladost, a istovremeno perversnog kao sama žudnja.

Sve ovo susreće se na tlu Gandhare. Tu se sukobljava skepticizam Evrope s misticizmom Azije. Zato ti oblici često odražavaju neodređene, čak kontradiktorne snove. Tu se duhovna radost Helena stapa sa melanholijom indijske duše. Zato u nekim od tih dela treperi dašak slobode čoveka, čoveka kao vrhovnog ideala postojanja, a istovremeno ona nose pečat teških kolebanja uma, koji u metafizici i magiji traži odgonetku mnogih tajni koje ga muče.

IV. POSTANAK I RAZVOJ UMETNOSTI GANDHARE

Budizam kao državna religija javlja se u Indiji u vreme vladavine cara Aške Maurija. U isto to doba on prodire i u Gandharu u kojoj su se, u tom pogledu, borili o prevlast bogovi Zaratustre sa helenskim, indijskim, a možda i s nekim ostacima domaćih bogova. Budinu ideju doneli su, kako smo već napomenuli, Ašokini misionari.

Neobično je zanimljivo da su prvi likovni prikazi ove verske ideologije, ne samo u Gandhari, nego isto tako i u samoj Indiji, izišli iz ruku helenskih i perso-helenskih skulptora. U isto to vreme indijska istorija umetnosti beleži i postanak prvih umetničkih dela rađenih u tvrdom materijalu (kamenu i cigli. Pretpostavlja se da ideja potiče od baktrijskih Helena, nastanjenih u istočnom Pendžabu. Treći značajan događaj koji je, pored gornja dva, uslovio oblik budističke umetnosti, predstavljaju verski sabori. Prvi budistički koncil održan je u Radžagarhi neposredno posle Budine smrti, na kome je Ananda pokušao da sredi Budine propovedi. Tadašnja ideologija isključivala je likovnu umetnost, jer „nauka o duši u budizmu ne postoji“¹⁸⁾. Osim toga zna

¹⁶⁾ Ibidem, 111 .

¹⁷⁾ Ibidem, 131.

¹⁸⁾ Veljačić, *Filosofija istočnih napoda*, I, 98.

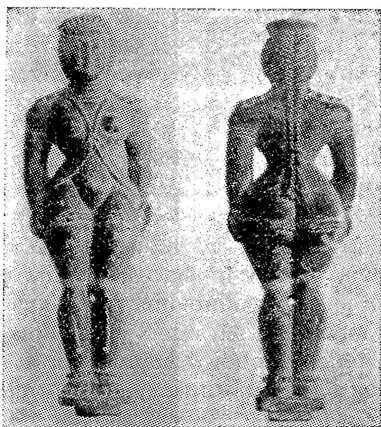
se da je Buda glavno težište svoje nauke bacio na etiku i da se trudio da je i sasvim isključi iz verskih obreda i zavisnosti crkve. On je tvrdio da je etika problem svakog pojedinca. Sto godina posle ovoga održan je drugi koncil u mestu Vesali (Vesāli). Bila je to u to vreme još sveža etika, s mnogo realnih elemenata i slobodna od verskog dogmatizma. Još uvek nije postojala budistička umetnost. Na ovakav budizam naišao je Aleksandar Veliki prilikom svog prodiranja u Indiju. Tek treći koncil, koji je održao humanist Ašoka, stvorio je od budizma religiju, koja se naglo počela širiti po Aziji. Sva tri sabora sređivala su budističke rukopise zvane Tipitaka (tri košare), u kojima je sabrano ono najsvežije u Budinu učenju. Rukopis je pisan jezikom pali na palmovom lišću. Tipitaka je isključivala likovni prikaz, a operisalo se samo simbolima. Ali, Ašokin koncil značio je početak rađanja budističke religije, a s njom i umetnosti. O tome nam svedoči nekoliko stupa i niz ediktih stubova.

Prva budistička umetnost u širem obimu javlja se u vremenu između III i sredine I veka pre naše ere, i to prvenstveno u Indiji (ukrasni paneli stupa u Bharhutu, Sančiju i Bodh-gaji). I pored mnogih motiva pozajmljenih iz zapadne Azije (Asirije, Persije, helenističke Baktrije) ta umetnost je ipak suštinski indijska. Ona zapadnoj Aziji duguje dragocenu pomoć u savlađivanju tehničkih teškoća¹⁹, koje su se pojavile pred umetnike usvajanjem novog materijala — kamena. Moramo napomenuti da je indijska umetnost u celokupnom svom razvoju uvek bila dovoljno jaka da organski asimiliše strane izvore. Iz ritma i simetrije, udruženih dubokim smislom za prikaz biljnog i životinjskog sveta, izbija nepogrešiv instinkt Indijaca za stilizaciju oblika. „Ovi činioци su zajednički svim fazama stare indijske umetnosti, koja ujednačeno krči put svojoj specifičnoj lepoti“²⁰, lepoti koja potiče još iz perioda doistorijske profane umetnosti. Ovi elementi će biti upotrebljeni da naglase obeležje budizma, iako često dolaze u sukob sa osnovnim idejama Budina učenja. Mnogi spomenici rane budističke škole i u Indiji i u Gandhari, obiluju slobodnim, čak flagrantnim scenama pijančenja i ljubakanja. U pogledu umetničkog kvaliteta obiluju naglim, ostrim nejednakostima u stilu i obradi.

Umetnost Gandhare započinje u vreme vlade plemena Saka (prvi vek p. n. e.). Glavno nalazište je mesto Sirkap kraj Taksile. Pleme Saka-Satrapa nije obilovalo izvanrednim umetničkim sklonostima. Bili su budisti i veliki helenofili, tako da je umetnost nosila helenističko obeležje, ali je bila od ogromne zavisnosti od ranoindijske škole. Helen-ska umetnost bila je u to doba u stanju prilične dekadencije. Pored niza konzola i nekoliko ženskih figura (slika 1) u Sirkapu su iskopana 33 komada takozvanih toaletnih tanjira od sivog škrlilca, na kojima su scene sasvim svetskog karaktera, po sadržaju više helenističke nego budističke. Tako vidimo između ostalih Afroditu i Erosa, Hipokampa, krilate jelene, lavovske grifone, scene pijanki koje su po sadržaju slične

¹⁹) Sir John Marshall, *The Buddhist Art of Gandhara*, 7.

²⁰) Ibidem, 8.



Sl. 1

iz Mohendžo-dara. Helenistički elementi primećuju se u izradi glave, naročito obradi kose. Ona je karakteristična, jer predstavlja drevni ideal ženske lepote, koji će ostati manje više neizmenjen u celokupnoj indijskoj umetnosti, od prvih početaka, pa kroz srednji vek do najnovijih doba. Najveća vrednost dela ranogandharske škole doba Saka leži u činjenici da su to najstarija dela svih piktoralnih reljefa budističke umetnosti u ovoj pokrajini. Tim delima se ne može poreći njihova vrednost i pored odlučnog hibridnog karaktera.

Dolazak Parta u Gandharu znači znatan porast kvaliteta umetnosti. Ti potomci Ursakida bili su veliki ljubitelji umetnosti, a i veliki helenofili. Za njihove vlade dolazi do renesanse helenističke umetnosti zapadne Azije, koju će oni, ovako osveženu doneti Gandhari u prvom veku naše ere. Budisti Gandhare rado su primili helenske teme i oblike, jer su oni u stvari i sami bili poreklom Heleni. Tako, u ruševinama nedaleko od Taksile, koje datiraju iz partskog doba, pronađen je priličan broj primeraka ove umetnosti: reljefa i figura od kamena, terakote, metala, zlatnog i srebrnog nakita, sudova i mnogo pečata. U pogledu umetničkog sadržaja nailazimo na bezbrojne Dionise, Silene, Hipokratase (egipatske Apolone) i Atlante, rađene u dubokom reljefu prvoklasnog kvaliteta. Neke od ovih glava toliko su tipično helenske, kao da su skinute s atinskog Partenona. A ipak mnogo indijskog ima u ovoj umetnosti, indijskog po sadržaju. Pronađeno je i nekoliko glava Bodhisatve, što predstavlja najranije poznate prikaze Bude u ovom obliku. Partski Bodhisatva iz ovog nalaza postaje standardni tip Bodhisatve u Gandhari.

Svi primeri skulpture pokazuju visok kvalitet obnovljene helenske umetnosti, koju su Parti doneli u ove krajeve, izvršivši snažan uticaj na lokalnu budističku školu. Ali pored svega u spoju dva stila oseća se neka diskordija. Iz rpe fantastičnih simbola pomalja se trezveni

svetkovinama boga Bakha. Ornamentika, geometrijska i biljna, prilično je skromna. Jako podvučen helenistički karakter sadržaja nameće pretpostavku da je kod ovih dela reč o uvozu, jer su slični primerci pronađeni čak u Egiptu. Međutim, i lokalne boje su dosta naglašene, što se vidi po načinu obrade figura i lotosova lišća.

Sasvim tipičan primer ranogandharske škole perioda Saka predstavlja ženska figura (slika 1). Pretpostavlja se da je služila kao minijatura karijatida, što svedoči polovina vrhu glave i okrugla baza. Svojim oblikom ona je tipično indijska i donekle podseća na figurine

naturalizam. Čini se kao da je helenski umetnik prvo prikazao realnu stvarnost, a posle njega da je došao indijski majstor i u tu relnaost utisnuo fantaziju, duh mistike, dodavši niz simbola kojima je želeo da kaže ono što materija nije u stanju da izrazi. Posmatrač se nađe u nedoumici; on dobije želju ili da poskida te simbole, ili da skrije helenski racionalizam.

Kasnija faza gandharske umetnosti doba Parta beleži jednu promenu. Gandharsko-partski skulptori scenama pijanski, bahanalija uz učešće olimpskih bogova dekorišu budističke stupe, trudeći se da tim putem ispričaju priče iz života Bude. Ali čini se da to nije dugo potrajalo; budistička dogmatika je posumnjala u etičku ispravnost ovakvih scena na zidovima svetih zdanja. Zato se figurama namesto vrča vina stavlja u ruke lotos. Pa ipak na kraju se pokazalo da je to bio neuspeo pokušaj. Scene pijančenja bile su suviše popularne i omiljene da bi se dale tako lako potisnuti. Istina one su bile ublažene. Ali religija je morala da učini ustupak ukusu umetnika i naroda, te tako vidimo da se one posle izvesnog vremena opet javljaju na svim reljefima gandharske umetničke škole.

Zanimljiv je reljef koji prikazuje boga reke. To je skitska koncepcija Posejdona. Čini se da scena personificira pet reka Pendžaba²¹), dok svih šest figura označavaju more u koje se slivaju tih pet himalajskih reka (slika 2). Po svome izgledu reljef je jasno helenski kao i Triton (slika 3) koji predstavlja tradicionalno helenistički tip. Premda ovaj trijagl čini deo baze jedne stupe, na njemu se teško mogu pronaći tipično indijski potezi, tako da je helenski Triton vešto uklopljen u budističku mitologiju. Ni jedan od dva pomenuta reljefa nije datiran, ali se pretpostavlja da potiču iz 50-60-te godine naše ere.



Sl. 2



Sl. 3

Moramo pomenuti i važnu pojavu Atlanta u gandharskoj umetnosti. Na ove figure nailazićemo u gotovo svim periodima, kako ranijim tako i kasnijim. Atlant partske umetnosti je jasan primer uticaja „he-

²¹) Pendžab znači zemlja pet reka.

lenskog dionisko-silenskog kulta²²⁾). Svoje helenističko poreklo vidno će nositi do kraja, kroz celokupan razvoj gandharskih škola.

Najlepša umetnička dela rane škole nastala su posle 60-te godine naše ere za vladu prvih kraljeva iz dinastije Kušana. U to vreme umetnost konačno oblikuje svoje tipične karakteristike, savlađuje teškoće nastale iz divergentnih religioznih ideja (helenske i budističke), dovodi u sklad helensku s lokalnom mišlju, kreirajući novu sintezu religiozne umetnosti prema zahtevim budističke crkve.



Sl. 4

Helenska tradicija vlada uglavnom oblikom, dok je tema sasvim budistička. Slika 4 prikazuje legendu o poklonu u vrtu Jatavana. Reljef je dosta miran, čak neimaginativan, ali u pogledu umetničkog kvaliteta odražava bogati plod eklesijastički umetnosti. Najveća vrednost ovog reljefa leži u tome što je to najraniji nama

poznat prikaz Bude, proizišao iz ruku domaćih gandharskih umetnika.

Može se reći da je ovo doba donelo gandharskoj školi dosta indijskih elemenata. Helenističko je snažno naglašeno u karakteru, tehnici, umetničkom shvatanju, ali prikaz legendi jasno markira pokret u novu budističku versku atmosferu. Umetnička dela prvog kušanskog perioda su kvalitativno i idejno neujednačena. Lepota retko na kom delu izražava spiritualnost ili ekspresiju dubine; to je pre svega fizička, materijalna lepota, rezultanta želje za savršenstvom po ugledu na helensku umetnost.

U drugom veku naše ere ekspanzija kušanske dinastije nad centralnom Indijom i Hindustanom donosi dosta promena umetnosti Gandhare. Dolazi, pre svega, do izvesne deteriorizacije stila u celini, gde originalnost i invencija često ustupaju mesto konvencionalizmu i artistizmu. Međutim, to isto doba, zrelo doba gandharske umetnosti, daje i savršena dela, na kojima su prikazana plemenita lica puna humanosti.

Indija je utisnula u stil gandharske umetnosti i svoju ljubav za dekorativnim, koja je uvek bila bitna indijskom temperametu i sastavni deo njene lepote što dolazi u punu kontradikciju sa shvatanjem lepote u Helenu.

U prvo vreme (sredina II veka naše ere) indijski uticaj doneo je gandharskoj umetnosti kompozicije mirnog šarma u kome se ogleдалa težnja za pompeznim i formalnim. To je doba zrelosti, pune snaž-

²²⁾ Sir John Marshall, *The Buddhist Art of Gandhara*, 39,

nog, svežeg duha i imaginativne ekspresije. Figure na religioznim scenama žive u realnim okvirima, takoreći dišu, kreću se. Ono što je bilo negativno u gandharskoj umetnosti ovog doba jeste dekorativnost. Gandharski umetnik nije bio u stanju da se srodi s genijem Indijaca za dekorativnost. Zato je, u izvesnim slučajevima, dolazilo do formalizma, nekad čak geometrizma i nagizdanosti.

Kasno doba zrelosti gandharske umetnosti (početak III veka naše ere), arhitektura, kao okvir za dramatične scene verskih legendi, počinje da igra dominantnu ulogu. Arhitektonski okvir je prenebregao sve proporcije jedne scene kao celine, i tako je arhitektura postala integralni deo prikaza. Dekorativna shema je kitnjasta, puna mašte, dok su figure — učesnice prikazane legende ili kanonskog čuda — prilično bezživotne, lutkaste, nagizdane, hladne poput kamena. Slika 5 najjasnije prikazuje sve ove karakteristike s kraja II i početka III veka naše ere. Ovde je Buda još uvek klasičan u izvesnom smislu, ali arhitektura i dekoracija već počinju vidno da guše scenu i odvrću pažnju od teme, a figure postaju hladne, moglo bi se reći nameštene.



Sl. 5

Sredina III veka naše ere donosi fiksaciju ortodoksnih likova legendi, a specijalno likova Bude i njegova oblika Bodhisatve. Inače reljefi ovog doba obiluju pedantno izrađenim detaljima, preciznim ornamentima i svesnom željom za nameštenom lepotom. Na njima se jasno ogleda melanholični proces propadanja i nezadržive dekadencije. U to vreme gandharska umetnost ponovo se vraća na davno zaboravljenu temu, na prikaze Atlanta, ugledajući se na tipično helenske prototipove. U trećoj deceniji III veka naše ere Gandhara oživljava i nagizdane korintske kapitule Rima, utiskujući u to obilje ornamenata budističke teme.

Ranogandharske umetničke škole, one škole koje su ustvari oformile tu umetnost kao celinu i kao pojavu, završice svoj život jednim tragičnim događajem. U nadiranju prema tim krajevima Sasanidi su zauzeli pokrajinu, osekli glavu kralju Vasudevi i razorili budističke manastire. Narod je pao u ropstvo, a monasi se razbežali po džunglama ili povukli u usamljene ćelije. S vremena na vreme nastao bi poneki sitniji umetnički predmet, nevešt i dekadentan, kovnencionalan bez ikakve stvaralačke imaginacije.

Više od jednog veka nema vesti o gandharskoj umetnosti. Šta se u to vreme dešavalo i da li je šta stvarano, nije nam poznato. Renesansu gandharske umetnosti predstavlja kasna gandharska umetnička

škola, rođena u Taksili a postojala je u vreme između druge polovine IV veka do V veka naše ere. Razlika između ove dve škole je ogromna, iako ih vezuje zajedničko poreklo i teritorijalna bliskost. Ono što podvlači, pored ostalog, tu razliku jeste i promena uticaja pod kojima je ova druga stvarana. Ranu školu napajala je najviše umetnička ideja Helade — kasniju, oblici sredozemnog Rima, robustnog, nasilničko-vojničkog, duha koji nije obilovao originalnim intencijama.

U vreme života kasne gandharske umetničke škole Taksila je bila najveći grad pokrajine, najstarija i najznačajnija tvrđava budizma. Veliki i nadaleko čuveni univerzitet bio je žiža nauke, a manastiri i patricijske kuće velike umetničke škole. Područje ove umetnosti neobično je široko. Ono se protezalo: na istoku od Taksile do reke Inda, na severozapadu do stare Baktrije i obala reke Oksusa — daleko izvan granica same Gandhare: Pakistanu, Indiji i Afganistanu. Zato se ona često naziva i indoafganska umetnost. I pored velike rasprostranjenosti i različitih lokalnih uticaja (indijskog, persijskog, afganskog) po svome osnovnom karakteru ona čini zatvorenu celinu.

Razlika između dveju gandharskih umetničkih škola leži u suštinskom karakteru: u strukturi crteža, vrsti materijala²³⁾, veličini skulptura i umetničkih predmeta uopšte, i najzad po temi. Rana škola prikazivala je uglavnom priče o rođenju Bude s neizmernim brojem figura Bude i Bodhisatve u različitim oblicima i svojstvima. Kasna škola ima daleko bogatiju tematiku, iako su kipovi Bude u svim njegovim inkarnacijama najmnogobrojniji. Razlika je i u dekorativnim elementima, specijalno kapitela, koji je u kasnoj školi uvek korintski ili neka njena još nagizdanija modifikacija. Dalje, dela rane škole rađena u kamenu predstavljaju uvek unikate. U kasnoj školi, zbog novog materijala gline i štuka, nailazi se na bezbroj reduplikacija, često nemarnih, aljkavih i neimaginativnih, ali zato u ovoj umetnosti možemo naići i na prava remekdela visokog kvaliteta, kakav rana škola nije uspela nikada da dostigne. Oblici dela kasne škole puna su vitalnosti, ekspresivnosti i neverovatne spiritualnosti.

Slika 6 prikazuje jedan od savršenih primera kasne gandharske škole — umetnosti Taksile. To je glava Bodhisatve koja istovremeno predstavlja i najočigledniji primer razlike dva gandharska stila: ranog i kasnog.

Na ranim prikazima Bodhisatve teško je naići na bilo kakav trag spiritualne ekspresije. Ova glava (slika 6), odražava dostojanstveni mir, staloženost, prođuhovljenost, savršenstvo inkarnisanog duha utisnutog u materiju. Po tome duhu ona je indijska. Njega izražavaju blago osenčene linije očiju, usana i stav glave. Dijadema i ukrasi na njoj liče na Hekabinu dijademu iz Troje. Unšiča na temenu potseća na gravire hetitske, lidanske ili jonske. Uvojci koji se spuštaju niz slepoočnice, potiljak i vrat, ostavljajući uho slobodno²⁴⁾, kao da je

²³⁾ Umetnici rane škole radili su pretežno u kamenu, materijalu pogodnom za fino rezanje. Kasnogandharski umetnici rade u krećnom štuku, glini ili pečenoj terakoti.

²⁴⁾ Jedina pouzdana oznaka da se radi o glavi muškarca.

pozajmljena s neke helenske skulpture. I ničim nenaglašen prelaz između čela i očiju tipično je helenski potez iz doba Praksitela ili Mirona, iako je oblik nodzrva tipično istočnjački, afganski ili možda rimski. Konfiguracija izrazitih, mesnatih usana, sa svojim blagim osenčenjima, indijska je i ona puno govori. Ova glava pripada grupi spomenika — K A L A W A N-a, manastira kraj Taksile.

Patroni kasne gandharske umetničke škole bili su opet članovi dinastije Kušana, koja je ponovo u punoj slavi vladala od druge trećine četvrtog veka naše ere sve do kraja petog veka. Prožeti kulturnom legacijom helenizma dolazi do jake infiltracije gandharske umetnosti provincijalnim helenizmom, u kojoj je i Rim odigrao izvesnu ulogu, jer su u to doba trgovinske veze sa Sredozemljem (Egiptom i Rimom) bile neobično žive.

Dela kasne gandharske škole, poznata u nauci pod imenom „umetnost Taksile“, po svome kvalitetu su znatno bolja od dela rane škole. U njima je sve virtuoznije naglašeno: i indijska produhovljenost i helenski racionalizam s njegovim klasičnim mirom, i istočnjačka nagizdanost, i rimsko brutalno patricijstvo. Zato bi se za ova dela moglo reći da su, u izvesnom smislu, stilski određeni.

Umetnost Taksile cvetala je punom raskoši sve dok oštri mačevi divljačkih Belih Huna nisu presekli život gandharske kulture i umetnosti, te čudne sinteze dveju najblistavijih kultura Staroga veka.

Posmatrajući u celini umetnost Gandhare možemo reći da je ona neobična i čudna pojava u istoriji umetnosti Staroga veka. Da nije bilo Aleksandrova pohoda na Istok i Indiju, ne bi bilo ni gandharske umetnosti. Za nju se može slobodno reći da je najtrajniji plod njegove ekumenske politike. Ljudi koje je doveo taj genijalni makedonski osvajač u krajeve zapadne Azije, i koji su tu ostali i posle propasti njegove utopističke države, ti ratnici nosili su u svojim srcima, mislima i očima plodove kulture svoje rodne grude. Čak i kada su prešli u budizam, nisu mogli da vide oblike drukčije od onih koje su poneli iz svoje daleke postojbine.

Ideja ekumene, komonvelta, brisanja razlike među ljudima i granica među državama, morala je da propadne bez traga, jer je to bila preuranjena pojava. Buda je svojom opštečovečanskom etikom pokušao to isto, ali od filosofije i etike postala je animistička religija koja je uspela da infiltrira Aziju. Tako su ideje obojice velikana Sta-



Sl. 6

rog veka postale utopističke epizode. To je moralo da se desi, jer je normalna rezutanta niskog prosečnog razvoja intelekta s jedne i ekonomskog stanja savremenog društva s druge strane. Jedan od glavnih uslova za razvijanje zajednice naroda jesu saobraćajna sredstva, a taj uslov, nije bio zadovoljen, tako da je Aleksandrova grandiozna ideja morala unapred biti osuđena na propast. Smatramo da je ekumena Aleksandra Velikog bila jedna od najvećih utopija u istoriji čovečanstva, veća od Budine. Izgraditi komonvelt — zajedničku državu sveg čovečanstva — bilo je više nego nemoguće zbog dubokih suprotnosti među ljudima: rasnih, verskih, idejnih i društveno-ekonomskih. Zato nije bilo nikakvo čudo što nije bio moguć srećan spoj dveju kultura, od kojih jedna uzdiže čoveka, njegovo fizičko biće na stepen božanstva, dok druga tog istog čoveka baca u ništavilo pred božanskom apstrakcijom magičnog. Nespojive su te dve umetnosti. Tradicija, društvo i svakidani život ta dva daleka naroda, s navikama i svim onim što ga prati onemogućili su potpunu sintezu.

Prema tome gandharska umetnost nije uspela da stvori nov, sasvim specifičan oblik umetnosti, jer je sinteza indijskih i helenskih umetničkih oblika bila takođe nespojiva. U svakom od dela gandharske umetnosti jasno se može raspoznati šta je tu indijsko (čak i orijentalno uopšte), a šta helensko ili kasnije rimsko. Ni za jedno delo se ne može tvrditi da je homogena celina, da su dva duha, dve ideje i dva oblika rodili jedan novi — treći. Pa ipak ovakva kakva je stvarana u svim periodima svog razvoja i života, puna divergentnih oblika (sasvim helenskih ili sasvim indijskih) bez preliva i bez pretapanja piktoralnih faktura, gandharska umetnost baš time naglašava svoju osnovnu karakteristiku.

Dalje, gandharska umetnost je u svakom pogledu neujednačena: kao celina, kao jedna od grana svetskih umetnosti. Kvalitativni usponi i padovi su oštri. Na delima jednog perioda, čak jedne iste škole, jasno se raspoznaje rad većih, manje većih, ili sasvim neveštih ruku. Neujednačeno je i preovlađivanje elemenata iz kojih je ona nastala, bez obzira što je ideja uvek bila jedna: budistička. Ova pojava zavisila je pre svega od momentanih političkih i ekonomskih prilika pokrajina. Stalne borbe za predominaciju Indije ili Helade, Egipta, Irana ili Rima, udarile su svoj vidni pečat. Mecene i poručioци stavljali su svoje zahteve, i ako je on bio helenski orijentisan, elementi i oblici daleke Helade bili su naglašeni — ili obrnuto. Najzad, naglašavanje ovog ili onog oblika zavisilo je i od samih umetnika. Njegovo oblikovno i idejno shvatanje bilo je neminovno upućeno u jednom od pravaca, a to je vodilo njegovu ruku da stvara u onom obliku koji je bio srodan njegovu duhu i shvatanju oblika, čak možda i protiv njegove volje.

Tako je živela, rasla i umrla gandharska umetnost. Ali, za vreme svog, ne tako dugog, života ona je uspela da svoje oblike pozajmi ljudima dva velika azijska naroda: kineskog i japanskog.

Jake trgovinske veze spajale su Indiju i Kinu od drevnih vremena. Put kineskih trgovačkih karavana vodio je preko Tibeta i Gandhare. 67. godine naše ere javlja se budizam u Kini, kao osveženje sasvim izmišćirane Konfucijeve i Lao-Ce-ove filosofije. Iako je kinesko društvo

oduvek počivalo na „čudnoj mešavini religije, moralke i filosofije“²⁶⁾, beskrajno siromašan kineski narod bio je oduvek sklon magičnom. Zato nije nikakvo čudo što je mahajana — budizam u Kini postao blistava religija, puna magije i snažne uobrazilje.

Od II veka naše ere započinje masovno hodočasništvo Kineza u Indiju i Gandharu. Od toga doba budistički hramovi na kineskom svetom brdu Tai-shan-u počinju da se ukrašavaju umetnošću indiskih specijalno i gandharskih oblika, jer racionalizmu Konfucija — sastavnom delu tradicije kineskog naroda — helenski oblici su bili bliži razumljiviji i privlačniji od esencijalno indijskih, poniklih u Nagardu-nikondi — srcu magične Indije.

Cvetanje budističke skulpture u Kini pada u vreme između 490.—640. godine naše ere. Na reljefima kineskih nadgrobnih spomenika vidimo, pored ostalih, mnoge figure životinja rađenih čudnom mešavinom stilova: „grčko-baktrijskog, asirskog i skitskog“²⁷⁾. Mnoge pećinske hramove (Yun-Kan kod Shansi-a, ili Lung-Men u provinciji Honan) ukrašavao je ceo niz hindu-budističkih skulptura. Mnoge od tih skulptura bile su gotove donete iz Gandhare ili Indije. Najlepše su statue Bothisatve i jedan tzv. „Vairochana“ — Buda (672. godine) iz doba dinastije T'ang. Buda na slici 7 tipičan je gandharski Buda u čiju je fizionomiju utisnut kineski rasni tip. Izrađen je u Kini, a ime vajara nije naučno rasvetljeno.

Mnoge budističke građevine, skulpture i slike, koje nose vidne tragove indijskog, gandharskog ili helenskog poteza, u suštini su ipak dela koja je stvorio kineski genije, veran svojim shvatanjima i tradiciji. Budizam, a s njime i budistička umetnost živeli su u Kini još mnogo vekova posle njihova nestanka iz matice Indije i Gandhare. Između XII i XIII veka u Kini nastaje renesansa konfucionizma, a pojava filozofa Chu Hsi-a Obeležava potpuno potiskivanje budizma i njegovih kulturnih manifestacija.

Budinu ideju Japan je primio prilično kasno, 522. godine naše ere, u vreme kada je on vidno opadao u Indiji, a u porobljenoj Gandhari nestajao, dok je u Kini i Koreji bio u punoj snazi.

„Kina je posredstvom Indije i Gandhare osetila dodir s Egiptom, Asirijom a naročito sa Heladom, i donela Japanu sve te snage zajedno, da bi on njima raspolagao onako, kako ga upućuju njegova zemlja i njegova strast“²⁸⁾. Snaga duha japanskog naroda leži u veri u sama sebe, u neshvatljivu konstruktivnost, istrajnost i metodičnost. Sklon analitičnosti, on sve rado prima od drugih naroda, ali stvara tek pošto je sve to primljeno, profiltrirao kroz sopstveni pogled, prilagodio svojoj tradiciji i svome temperamentu. Japanac je u budizmu odmah „prepoznao sliku svojih pravih želja“²⁹⁾, a u helenskim umetničkim oblicima svoja

²⁶⁾ Will Durant, *Das Vermächtnis des Ostens*, 693.

²⁷⁾ Will Durant, *Das Vermächtnis des Ostens*, 655.

²⁸⁾ Elie Faure, *Povjest Umjetnosti*, II, 58.

²⁹⁾ Elie Faure, *Povjest Umjetnosti*, II, 58.

shvatanja života, opora i zdrava, a čoveka kao junaka i filozofa, gospodara samoga sebe i svojih hotenja. Nije to mnogo daleko od shvatanja jednog Helena. Možda je to tako što konfiguracija japanskog ostrva mnogo podseća na Heladu. Japanski bronzani kolosi su mirni kao i helenski, s tom razlikom što u njih nema one bezbrižne elegancije boginje Atene, Apolona ili Diskobola. Tome su krivi japanski bezbrojni nemirni vulkani, ogromne plime koje uništavaju sve pred sobom, i zemljište surovo i bogato, bogato samo pod uslovom teškog rada.

Koreanski i kineski učitelji predali su Japancima helenski racionalizam i indijski misaoni misticizam. Japanski umetnik primio je sve ovo, ali veru u čoveka i lepotu njegova tela obojio je surovošću, misli je dao prirodniji oblik, a misticizam je podredio strogoj disciplini sopstvene tradicije, tradicije vere u rad i snagu duha sopstvenog naroda. Kako su japanski vajari primili pouke koreanskih učitelja, kineske uzore, indijske motive i helenske uticaje, najbolje nam svedoče dve skulpture: jedno „Trojstvo“ od bronzе (poznato kao Horiuji, iz oko VIII veka) iz Nare, i ogromni Buda iz Kamakure, koga je 1252. god. izlio u bronzi Ono Goroyemon.



Sl. 7

Čudan je kontrast japanskih umetnika i naroda između shvatanja vajarstva i slikarstva. U skulpturi Japanac voli grandioznost i ogromnost. U slikarstvu on je krajnje pedantan, čak sitničav. Za gigantskog Budu iz Nara vajar Kimimaro (?) utrošio je: „437 tona bronzе, 288 funti zlata, 165 funti žive, sedam tona biljnog voska i mnogo tona drvenog uglja“³⁰⁾. Ni Buda iz Kamakure (poznat kao Daibut-Buda) nije mnogo manjih dimenzija (slika 7).

Obe statue, kao i ceo niz drugih rasutih po budističkim pagodaam i manastirima širom Japana, verna su slika načina na koji su japanski vajari primili, shvatili i reprodukovali sve ono što im je, posredstvom Koreje i Kine, predala u nasleđe Gandhara.

Slikarstvo, minijaturno, stilizovano i analitično, čini striktan odraz japanskog duha, a neka veza s Indijom, Gandharom ili Heladom, teško bi se mogla otkriti.

Helenski umetnički oblici, tako široko bačeni na tlo tri kontinenta (Evropu, Aziju i severnu Afriku) cini se da su najduže živeli u

³⁰⁾ Will Durant, *Das Vermächtnis des Ostens*, 795.

strogim, nekad čak surovim oblicima ogromnih japanskih bronzanih skulptura, sve do pojave evropskog klasicizma, koji ih je oživeo u prilično mekom i idealizovanom obliku.

Beograd.

Vera Vučkovački-Savić.

ZUSAMMENFASSUNG

Vera Vučkovački-Savić: DIE HELLENEN IN INDIEN

Die Ausbreitung der hellenischen Kultur nach Asien, welche die Invasion Alexanders geschaffen hatte, hat für die allgemeine Kulturgeschichte eine außerordentlich große Bedeutung: das war die erste breitere Begegnung zwischen Europa und Asien. Der hellenistische Einfluß hat eine neue Kultur und Kunstform geschaffen: die Gandhara-Kunst.

Geboren in der Aschoka-Zeit (3. Jahrhundert vor unserer Zeitrechnung), starb die Gandhara-Kunst als Opfer der wilden Weißen Hunnen um das Jahr 465. Ideenartig gehörte diese Kunst dem Buddhismus an, aber ihre Form muß sie der hellenistischen Kunst verdanken. Gleichzeitig bedeutet die Gandhara-Kunst einen Versuch zur Vereinigung zweier Urbegriffe: des hellenistischen und des indischen. Aber alle Bestrebungen waren umsonst: zu einer homogenen Einheit ist sie nie gekommen. Beide Elemente waren immer ganz leicht erkennbar.

Indessen, so wie es vom Anfang bis zum Ende gewesen war, bildet gerade die Unverbindlichkeit dieser Kunst mit der hellenischen ihren Hauptcharakterzug und ihr Spezifikum.

Die Gandhara-Kunst lebte gegen sieben Jahrhunderte, aber keinesfalls umsonst, oder als eine vereinzelte Erscheinung. Diese Kunst lieh ihre Ideen und Formen zwei großen asiatischen Völkern: den Chinesen und den Japanern. Und als diese Kunst im 5. Jahrhundert in Gandhara erlosch, lebte sie in China, Japan und Korea in voller Blüte fort, noch eine ganze Reihe von Jahrhunderten.

Kunstgeschichtlich ist das Gandhara-Intermezzo der beste materielle Beweis der Oikumene-Politik Alexanders des Großen einerseits und der historischen Berührung zwischen europäischer und asiatischer Kultur andererseits.